

AGORA

Institutblad for Klassisk Arkæologi og Oldtid og Middelalder

1 / 2

1993

JUNI

Redaktionelt forord.

Efter en afbrydelse siden 1988 kommer Agora atter 'på gaden', og kontinuiteten i bladet er klar allerede af, at redaktionen nok er forøget, men stadig har sine faste anker mænd fra gamle dage. Men tiderne har ændret sig, og derfor også bladet.

For det første bliver det nu sat på computer og trykt på trykkeri - hvad der gør arbejdet både lettere og vanskeligere; lettere, fordi vi ikke længere skal sidde med saks og lim til ud på natten og selv stå med en duplikator, der kun modstræbende giver læselige resultater, vanskeligere, fordi selve muligheden af et pænere grafisk resultat tvinger os til at forsøge at opnå dette resultat, og fordi vi må indrette os efter den arbejdsrytme, trykkeriet har - vi kan ikke bare trykke, når det passer os. Alt i alt er der dog tale om et stort fremskridt, også i fornøjelsen ved arbejdet: det er ganske morsomt at presse computeren til at yde sit bedste, og vi lærer selv i processen; arbejdet med Agora er et nyttigt indblik i, hvad man kan gøre, selv i det små, med den moderne teknologi.

En anden vigtig ændring er, at bladet ikke længere kun er institutblad for Institut for Oldtids- og Middelalderforskning; nu dækker det også Institut for Klassisk Arkæologi. Dertil er der to grunde. For det første er O&M efterhånden ikke helt stort nok til i sig selv at bære en publikation af denne art - der er ikke mange læsere på instituttet, og selvom bladet har en ikke ubetydelig skare læsere ude i landet, er det vigtigste publikum stadig instituttets daglige brugere. For det andet er og bør der være objektive kontaktpunkter mellem de to institutter - først og fremmest naturligvis rent stofmæssige: det er dog den samme verden, vi arbejder med - men også på mange andre måder, og redaktionen af bladet skulle gerne være et yderligere sådant kontaktpunkt. Det vil altså sige, at Agora bliver endnu mere Agora, med flere indfalds- og udfaldsveje.

For det tredje er der indtrådt en ændring, ikke så meget i selve indholdet, som i prioriteringen af indholdet. Det er som altid redaktionens hensigt, at bladet skal give et nogenlunde indtryk af de aktiviteter, der foregår på institutterne, men i kommende årgange vil den siddende redaktion i højere grad end før opsøge folk for at bringe dem til at bidrage til bladet. Det første skridt i denne retning kan ses allerede i dette nummer: redaktionen er glad ved at kunne bringe Hanne Sigismund Nielsens licentiatforelæsning. Men det er kun begyndelsen. Fremover vil enhver, der foretager sig noget som helst, kunne risikere at blive afkrævet en redegørelse for det - ikke at redaktionen sådan set kan kræve noget som helst, men

vi kan jo altid prøve. F. eks. vil specialeskrivere blive afkrævet et 'abstract' - som det hedder i USA - og foredragsholdere, som vi gerne ser mange af, vil blive bedt om deres manuskript - netop i disse dage arbejdes der intensivt på at færdiggøre de to numre af Themata (Agoras 'særskrifter' - der (NB!) netop *ikke* har ligget stille i disse år), der rummer foredragene fra fællesugen. Meget gerne ser redaktionen rapporter fra ekspeditioner - det være sig udgravninger eller bare studierejser eller deltagelse i kongresser. Nyheder og kuriositeter - og gerne rene 'bagateller' - bringes med fornøjelse.

Alle disse ting peger i retning af de, om vi så må sige, 'substantielle' sider af institutternes liv. Den administrative side er, reelt, blevet noget nedprioriteret. I gamle dage offentliggjorde Agora alle referater fra de kollegiale organer. Det var meget praktisk, fordi de interesserede så havde disse referater bundet sammen i stedet for som løsark. Men for det første var informationsværdien ringe i referaterne, for det andet var de interesserede få - færre, end de burde have været. For det tredje er der nu ikke lige så mange organer at få referater fra - institutrådene er afgået ved en kun alt for tidlig død, netop som de havde fundet en nogenlunde rimelig arbejds måde, og de problemer, der kunne ligge i den gamle styrelseslov, var ved at forsvinde i en sund, daglig praksis. Vi står over for endnu en lang periode i universiteternes liv, hvor forskellige fortolkninger af en på visse punkter stadig ikke særlig klar universitetslov vil skulle prøves af og udkæmpe deres seje kamp for at vinde hævd. Universiteter er følsomme miljøer, følsomme er de personer, der udgør dem, og enhver indgriben i den balance, et sådant miljø befinder sig i, har uheldige følgevirkninger - sommetider måske endda katastrofale.

For at sikre en fortsat god information om, hvad der sker med vore institutter på det administrative niveau, har redaktionen besluttet at bede institutbestyrerne og studielederne om med jævne mellemrum at gøre rede for de problemer og perspektiver, der viser sig i hver enkelt gren af forvaltningen, og dette ønske er blevet imødekommet af institutbestyrerne. Under denne rubrik vil også beslutninger taget af navnlig SN blive meddelt og kommenteret (eksamensordninger mm.). Dermed skulle på én gang være slået to fluer med ét smæk: informationsmængden bør ikke gå ned, og den vil endda fremkomme i en mere sammenhængende form.

Måske vi rammer en tredje flue også: informationerne vil være friskere. I gamle dage udkom Agora op til otte gange om året, men man skal lede længe for at finde et år, hvor dette mål blev nået. Det

rekonstruerede Agora har sat sig den ambition at komme fire gange om året - i slutningen af januar, i begyndelsen af juni, i slutningen af august og i slutningen af december. Altså ved semesterets begyndelse og slutning. Ved at bede institutternes ansvarlige om at iagttage disse deadlines og indrette de informationer, de ønsker at give, efter disse tidspunkter, håber redaktionen, at institutbefolkningerne til enhver tid er tilstrækkeligt informeret om, hvad der foregår. Frem for alt vil Agora gerne have gode redegørelser for, hvad de enkelte lærere har overvejet at gøre i et semester - det er en god gammel akademisk tradition, der er al mulig grund til at holde fast i.

Foreløbig består redaktionen udelukkende af gamle, prøvede kræfter, prøvede enten i redaktionen eller uden for eller begge dele. Men det er en situation, der ikke går an på længere sigt. Ikke kun, fordi disse gamle prøvede kræfter ikke gider lave det hele selv (også derfor), men nok så meget fordi det ikke kan siges hyppigt nok, at en tilstrækkelig, omfattende uddannelse i et fag *må og skal* indeholde aktiviteter, der ikke kan omveksles ved eksamenskassen i kurant mønt. Den endelige faglige virkelighed består ikke kun i så og så mange læste sider eller så og så mange undersøgte monumenter, og heller ikke i så og så mange skrevne lærde afhandlinger og så og så mange erhvervede grader, titler (om så end *honoris causa*) og bevillinger. Den endelige faglige virkelighed består i så og så megen *kommunikation*, og vel at mærke på alle tænkelige niveauer. Agora har den ambition at fylde en plads i de virkelig vigtige faglige aktiviteter, at være noget, der er værd at være med til at lave, hvor alle (virkelig alle) kan mødes og diskutere; og de gamle garvede har det håb, at de kan få lov at dele den glæde at skabe denne plads med nogle yngre kræfter (læs: studenter). Skulle det gå så galt, at ingen tilbyder sig selv som medlem af redaktionen, vil redaktionen ikke betænke sig på selv at opsøge personer, der 'ikke vil kunne sige nej' til vort tilbud om at blive optaget i vores lille eksklusive klub. Lærer man ikke andet af at være med i redaktionen, skal man i alle fald nok lære at skrive på computer og læse korrektur - hvad der, i kurant mønt, gør det lettere at skrive speciale!

Med disse betragtninger erklærer redaktionen hermed Agora for (gen)åbnet!

Red.

På de følgende sider offentliggøres de bestemmelser, ifølge hvilke Agoras drift foregår.

Regler vedr. AGORA som fælles institutblad for Institutterne for Klassisk Arkæologi og Oldtids- og Middelalderforskning.

bygget over 'Regler vedr. VOX POPULI (vedtaget på IR-mødet den 2. oktober 1978)', at se i Agora 1978 - 6:

NB! Anbringes i alle numre:

Under rubrikken Meddelelser fra Institut fra Oldtids- og Middelalderforskning og Institut for Klassisk Arkæologi bringes informationer om institutternes aktiviteter og undervisning. Kun når de er underskrevet med navn ledsaget af funktion i de pågældende organer, har disse meddelelser officiel karakter. Alle øvrige indlæg dækker udelukkende underskriverens/underskrivernes personlige mening.

Financiel erklæring:

De forskellige faciliteter, som institutterne stiller til rådighed for Agoras redaktion, skal betragtes som modydelse for det frivillige arbejde, redaktionen udfører med at mangfoldiggøre og fordele institutternes meddelelser.

Reglement for Agora:

Agora er et informativt, fagligt og pædagogisk organ for fagenes medarbejdere og studenter.

Redaktionen er selvsupplerende, men enhver ændring i den skal godkendes af institutbestyreren for Institut for Klassisk Arkæologi og institutbestyrelsen for Oldtids- og Middelalderforskning.

Redaktionen er forpligtet til:

1. at sørge for offentliggørelse af de informationer, som bemyndigede personer ved institutterne ønsker at viderebringe gennem Agora (især vedr. undervisning).
2. i tilfælde af flere lister under og efter en valgperiode at give plads for dem alle.
3. at offentliggøre alle modtagne bidrag underskrevet af institutternes medarbejdere og studenter, såfremt disse bidrag falder inden for bladets formålsparagraf, og aktivt sørge for, at debatten i bladet er bred og så alsidig som

- muligt, til hvilket formål der også kan bruges udefra kommende bidrag.
4. ikke at offentliggøre bidrag, der har form af klager eller protester mod organer eller enkeltpersoner, før disse klager er blevet behandlet i de kompetente organer, med mindre formanden for det pågældende organ giver sin tilladelse dertil.

Dette reglement er godkendt af institutbestyreren for Institut for Klassisk Arkæologi og institutbestyrelsen for Oldtids- og Middelalderforskning og kan tages op til revision efter disses ønske.

Næste semesters undervisning - O&M.

Ved redaktionens slutning var følgende oplysninger at få fra SN for de klassisk filologiske fag; først i næste nummer vil undervisningen fra klassisk arkæologi kunne offentliggøres. Til den tid vil underviserne også kunne gøre nøjere rede for deres undervisning.

Euripides, Hippolytos	ved H. Friis Johansen
Platon, Sofisten	ved B. Dalsgaard Larsen
Plautus, Mostellaria	ved G. Torresin
Sallust	ved S. Laursen
Øvelser i tekstkritik	ved H. Friis Johansen
Øvelser i græsk og latinsk metrik	ved G. Torresin
Græsk og romersk historie og samfundsforhold	ved G. Torresin
Tekstlæsning i latinsk poesi og prosa	ved P. O. Jastrup, S. Laursen, B. Dalsgaard Larsen
Introduktion til studiet	ved G. Torresin
Latinsk og græsk stil	ved P. O. Jastrup og H. Friis Johansen
Nygræsk	ved Ole Thomsen

Der oprettes et hold GSK græsk, som varer to semestre, og et hold GSK latin, med forskellig varighed efter I, II og III niveau. Vedr. tilmelding skal henvendelse ske til sekretariatet på Oldtid- og Middelalder, tlf. 86136711, lok. 365.

Holdningen til ægteskab og børn i romersk kejsertid

Hanne Sigismund Nielsen

Min licentiatafhandling har jeg givet titlen 'Romersk familiestruktur ifølge det epigrafiske materiale'. Den forelæsning, som jeg efter de gældende regler netop nu står i begreb med at skulle holde, har fået titlen: 'Holdningen til ægteskab og børn i romersk kejsertid'. Den titel er jeg glad for, fordi den giver mig anledning til at komme ind på hvad holdning og holdninger er for størrelser. De har spillet og spiller stadig en betydelig rolle i den internationale antikke familieforskning. Det bør næppe undre at jeg i det følgende vil koncentrere mig om ægteskaber og børn, men jeg har været i tvivl om hvordan jeg skulle tolke ordet 'holdninger'. Hvis holdning er der tale om? Hvor skal den placeres i tid? Hvorfor er der kun tale om een holdning? Der har formentlig været talrige holdninger til ægteskab og børn blandt kejsertidens romere, alt efter social og økonomisk status, personlig moral og religiøs overbevisning. De 45 minutter en forelæsning varer vil ikke række til at komme ind på blot en brøkdel af disse forskellige holdninger. Men ikke kun hos kejsertidsromerne, også hos de forskere der beskæftiger sig med dem ses der forskellige holdninger til ægteskab og børn i kejsertiden. Fordi jeg har været i tvivl om den rette tolkning af ordet holdningen har jeg truffet nogle valg. For det første kan jeg ikke tale om en bestemt holdning fordi der ikke kun er een enkelt, for det andet vil jeg tale om vore holdninger til ægteskab og børn i romersk kejsertid eller måske rettere vore holdninger til romernes mulige holdninger til ægteskab og børn i kejsertiden. Jeg vil først skitsere de tre mest fremherskende holdninger og derefter præsentere min egen holdning til de holdninger til ægteskab og børn i romersk kejsertid jeg ser i indskriftmaterialet.

For en halv snes år siden begyndte man internationalt for alvor at interessere sig for den romerske familie, hvordan den egentlig så ud. Der blev holdt præliminære konferencer og seminarer, der fremkom så småt forskningsresultater i form af konferencerapporter og artikler. I de allerseneste år er der nu også udkommet større værker om væsentligere problemstillinger indenfor familieforsk-

Dette er en gengivelse af det manuskript, som Hanne Sigismund Nielsen fulgte ved sin licentiatforelæsning i marts 1993 på Århus Universitet. Redaktionen takker for tilladelsen til at bringe forelæsningen.

ningen. Det har været karakteristisk for den nye interesse for romersk familieliv, at man har søgt at inddrage langt flere kilder end tidligere for at opnå så klart et billede som muligt af romersk familieliv og familiestruktur og af det interessefelt man havde udvalgt sig indenfor denne problemkreds. Det vil blandt andet sige at man begyndte at tage det overvældende store og rige gravstensmateriale som findes overleveret fra hele det romerske imperium alvorligt. Det i sig selv var jo et stort fremskridt. På talrige forsknings- og institutbiblioteker havde de mange meter Corpus Inscriptionum Latinarum, hvori de fleste overleverede romerske indskrifter findes udgivet, ført en hengemt og tilstøvet for ikke at sige uopskåret tilværelse, fordi man ikke havde ment at kunne anvende indholdet til at få noget væsentligt at vide om den tid og kultur man ellers var ivrigt beskæftiget med at udforske. Men al begyndelse er svær. Det overleverede indskriftmateriale bliver anvendt på næsten lige så mange måder og med næsten lige så mange metoder som der er forskere og der er stadig ikke opnået consensus om hvordan man bedst lokker oplysninger ud af det og hvilke oplysninger man kan lokke ud af det. Dette udsagn er naturligvis overdrevent, men skal ses som udtryk for en vis irritation over manglende metodiske overvejelser indenfor antik familieforskning. En irritation som der heldigvis i disse år bliver mindre og mindre grundlag for. Det er fuldstændig indlysende, at man får noget at vide om familie, når man læser romerske gravindskrifter, fordi de fleste er sat over personer, som den, der har opsat indskriften, har været i nærmere biologisk familie med, men det er bestemt ikke indlysende, hvad man får at vide om romersk familie.

De tre fremherskende holdninger til romersk familie anvender alle indskrifter, men på vidt forskellige måder, derfor vil det være på sin plads lige at skitsere de fundamentale problemer der er forbundet med at anvende det overleverede indskriftmateriale som kilde-materiale. Ideelt set burde alle de indskrifter vi beskæftiger os med se ud som jordemodermonumentet fra Ostia, Isola Sacra.

Her er indskriften placeret på et gravmonument. Det kan ses hvor mange begravelser der kan rummes heri og monumentet afslører ved sin udsmykning ejerens økonomiske slagkraft, som har været ret betydelig. Tillige er der relieffer i tilknytning til indskriften, som viser de nævnte personers erhverv. Hustruen, som har ladet gravmonumentet opføre var jordemoder, mens hendes mand var læge. Der nævnes udover Scribonia Attice, som jordemoderen hedder og

hendes mand ligeledes andre familiemedlemmer, og monumentets størrelse antyder hvor stor deres familie eller husstand kan have været. Men vi får ikke noget at vide om parrets eventuelle børn, eller om nære følelsesmæssige relationer, der ikke er nævnt i forbindelse med gravmonumentet. Men allerede det som monumentet i sin helhed oplyser er meget. Ikke alle var så velhavende som Scribonia Attice. De allerfleste gravindskrifter, som findes overleveret fra Rom i hedensk kejsertid stammer fra columbarier.

Columbarier ses i alle størrelser, og i de største kunne der være plads til flere tusinde begravelser i et sådant columbarium. Hvis alle de gravindskrifter der er overleveret stadig var in situ eller der fandtes præcise beskrivelser af deres oprindelige placering ville det give mange oplysninger om familiestrukturer og mindemønstre i Rom. Dette er bare ikke tilfældet. Næsten alle indskrifter er revet ud af deres sammenhæng uden beskrivelse af proveniens. De der stadig findes som andet end afskrifter er opsat i endeløse gallerier i museer. Resten findes i indskriftsamlinger hvoraf den største er Corpus Inscriptionum Latinarum. Man kan få et indtryk af hvordan det ser ud, ved at se på en tilfældig side herfra (se ill.).

Som det fremgår er der ikke megen familiemæssig sammenhæng at hente herfra. Vi har ingen chance for at etablere de mindedes personlige relationer gennem en vurdering af hvem de helt konkret var mindet ved siden af. De eneste relationer der oplyses om er de relationer der nævnes i den enkelte indskrift og det behøver ikke at give et præcist billede af den familiestruktur og de personlige relationer vi søger. Jeg har gjort lidt ud af at beskrive denne triste omstændighed ved indskrifterne for at fremhæve hvilke vanskeligheder man står overfor, når man vil undersøge familiestrukturer på baggrund af indskrifter. Desværre er overvejelser af denne art slet ikke indgået i de fleste af de undersøgelser der er foretaget. Denne problemstilling er først nu ved at finde vej ind i forskningen.

Den første af de nutidige holdninger til romersk familiestruktur jeg vil omtale kunne man kalde den demografisk orienterede holdning den anden i mangel af bedre udtryk den litterære identificerende, den tredje den kvantitativt orienterede. Der er ikke vandtætte skodder mellem de tre holdninger, der er således overensstemmende træk ved dem men bestemt også afgørende forskelle.

2252 urna GVD. In pavimento ecclesiae S. Iohannis et Pauli DON. (Neap. Barb.) MALV. — In hortis Iustinianis DON. (Vat.) GVD.

D M
M · VLPIO PAEONI
O · F · L · V · L · P · I · V · S
ALEXANDER

Donius Vat. 7118 f. 86, Neap. 436, 13, Barb. 99 descriptam ab amanuense; Gudius ms. 5, 3, ed. 335, 19, qui vidit; Malvasia 465 (inde r. 1512, 1) ex Donianis, ut videtur. — 1 om. Malv. — 2 3 PAENONIO Malv. — FL. PRO F · L · GUD. — 4 ALEXANDER Malv.

2253 sarcophagus. Romae in collegio Germanico in coquina MALV.

D M
M · VLPIO PATERJO
VIXIT · ANN · XXXX

Malvasia 465 (inde Mur. 1767, 9 et 1784, 8).

2254 cippus marmoreus. Repertus in vinea Amendola, deinde in horreis musei Vaticani, nunc in museo Laterano in repositis.

protome
parsi
D M
M · VLPIO · PAV
LINO · ANNAEA
ANTYLLA · MATER
5 FILIO · DVLCISSIMO
TECIT · QVI · VIX · AN sic
NIS · II · MENSE I
DIES · XVI sic

scripsit Detlefsen. Cardinali *memoria romana* 75, 56, qui vidit; Melchiorri *mem. rom.* 3, 113 Fea.

2254a apud marmorarium iuxta B. Mariae in montibus.

M · VLPIO
PHILETO

Donius Vat. 7113 f. 28.

I VLPIO traditur.

2255 tabula marmorea in museo Vaticano MAR. et adhuc (*Gall. lap. parent.* III).

D M
M · VLPIVS · F · I · L · I · O · S
FECIT · VLPIAE · PHI
LETENI · MATRI · SV
5 AE · DVLCISSIMAE
H · FIAE · BENE sic
MERENTI ·

scripsit. Marini Vat. 9124 f. 73; Visconti *ed. Paris.* 7 f. 61 et f. 226.

1 ex. M. nunc deest. — 2 ex. FI. MAR., TI. GEGO.

29256 apud marmorarium iuxta B. Mariae in montibus DON.

D M
M · VLPIVS · PHILO
CAIVS
scutella
VLPIA · P · E · FELI
5 CITAT · P · LIB
IDEM · CONVIGI
ET · SIBI · ET · SVIS

Donius Vat. 7113 f. 28' (inde Fabretti 65, 10, ex hoc Malvasia 469).

2 litterae M · VL punctis notatae sunt. — 3 CAIVS DON., CALVS Fabr.

29257 cippus marmoreus. In hortis Iustinianis DON. GVD. PTOL. MONTF. MAR., prope Lateranum addit SEG. — Nunc in museo Vaticano (*Chiaramenti* a sinistra).

D M
M · V · L · P · I · O
P · R · I · M · I · G · E · N · I · O
F · I · L · I · O · P · I · E · N · T · I · S · S · I · M · O
5 Q · V · I · V · I · X · A · N · N
X · X · X · V · M · A · T · E · R
I · N · F · E · L · I · C · I · S · S · I · M · A
F · C

Descripti. Donius Vat. 7113 f. 36' manu ipsius; Gudius ms. 507, 1, ed. 248, 1; Ptolemaeus sched. 1, 63 (inde Mur. 1231, 6); Montfaucon *Paris.* 1293 f. 155; Seguir *Paris.* f. 80; Marini Vat. 9130 f. 59 'exscripsit Lancellottus'.

29258 in S. Laurentiolo in pavimento.

D M
M · VLPIO · PRIMIGENIO
IVLIA · A · M · E · THYSTE
CONVIGI · B · M · FEC

Mazochius f. 51 (inde Grut. 841, 7), vidit auctor emendationum.

Vv. divis. incerta. — 3 AMAETHYSTE traditur.

29259 tabula marmorea. In aedibus Barberinis OMNES et adhuc in repositis.

D M
M · VLPI · RESTIVTI
· Q · V · I · V · I · X · I · T ·
· A · N · N · I · S · X · I ·
5 · D · I · E · B · · X · X · V · I · I · I ·
· C · A · O · N · I · A · · V · E · R · A ·
· M · A · T · E · R ·

Descripti Borrmann. Morone Vat. 9139 f. 258; Gudius ms. 609, 2 de visa; Ptolemaeus sched. 1, 201; Fabretti 612, 103.

29260 tabula marmorea. Inter lapides repertos a Ficoronio a. 1738 ad S. Caesarei MARCV.; apud Ficoronium SEG. — In museo Capitolino GVASCO et adhuc.

D M
M · VLPIO · RESTIVTO
PATRI

Descripti. A Ficoronio missam Gorii cod. Marucell. A, 6 f. 476; Seguir *Paris.* f. 251; Guasco M. C. 559.

29261 in aedibus Pauli Antonii Soderini, ad mausoleum Augusti.

D M
M · VLPIO
S · E · M · N · O
E · P · A · P · H · R · O · D · T · V · S
5 F · R · A · T · E · R

Manutus Vat. 5253 f. 347 manu ignota, Vat. 5246 lib. 5 p. 5.

29262 tabula marmorea. Apud Ficoronium SEG. MVR. — In museo Capitolino GVASCO et adhuc.

D M
M · VLPIVS · AVG · LIB
SEVTHES
FECIT · E · P · A · P · H · R · O · D · I · T · O
5 V · E · R · N · A · E · S · V · O · K · A · R · I · S
D · E · S · E · N · E · M · E · R · I · T · O
V · I · X · I · T · A · N · N · O · V · N · O
M · E · N · S · I · E · V · S · Q · V · I · N · Q ·
D · I · E · B · V · S · O · C · T · O

Descripti. Seguir *Paris.* f. 252; Mur. 1017, 9; Guasco M. C. 918; Garrucci *accenti* p. 42.

29263 fragmentum columellae marmoreae, in aedibus Merolli in repositis.

VLPI
VS
SOTERI
CHVS

Descripti Io. Schmidt.

29264 tabula marmorea. In horto Laelli Gratiani ad D. Iacobi in via carus BOVCH. — In hortis Caroli de la Valle GVD. FABR. — In museo Kircheriano BON. LVPL. — Nunc in museo Vaticano (*Gall. lap. coniug.* 1).

D M
VLP STAFILVS COIV
CI BENE MERENTE sic
FECIT

Descripti. Bouchard *Barb.* 30, 182 f. 45 et f. 78'; Gudius ms. 477, 6, ed. 289, 11, qui vidit; Fabretti 310, 338; Bonanni M. K. p. 108 n. 42 (inde Mur. 2078, 5); Gori cod. Maruc. A, 260; Lupi S. Severa 143 et *dissertationi* (Faventinae 1785) I p. 158 (ex eo Mur. 1423, 6, qui habuit etiam a Scarmaglio).

Det demografisk orienterede studium af ægteskab og børn i romersk kejsertid bekymrer sig ikke om indskriftmaterialets beklagelige overleveringsmåde, men kan nøjes med at anvende de oplysninger de enkelte indskrifter i deres helhed giver for derefter at kombinere med forskellige matematiske modeller for at give et plausibelt billede af den romerske families struktur. Indskriftmaterialets oplysninger svarer stort set aldrig til det demografisk forventelige, men enkelte oplysninger kan dog ses som udtryk for en demografisk norm i samfundet. Den manglende overensstemmelse mellem gravindskrifter, litterært overleveret materiale og demografiske stipulationer er naturligvis af største interesse familiehistorisk set. Det vil jeg komme ind på senere. Først de demografiske stipulationer for befolkningen i romersk kejsertid. Specielt Bruce Frier og Keith Hopkins har gennemført de undersøgelser som ligger bag de stipulationer, man gør sig for den romerske befolknings demografi og dermed den romerske families struktur. Man regner med at spædbørnsdødeligheden har været stor. En trediedel af alle der blev født døde før de blev et år. Halvdelen døde før de blev 5 år. 2/3 af den samlede befolkning døde før det fyldte 31. år. 80 % før de var 49 år og 90 % i 62 års alderen. Hvis denne stipulation er korrekt, hvad der er god grund til at tro, skulle hver kvinde føde 5-6 børn for at befolkningen kunne vokse bare en lille smule. Det er slet ikke noget urealistisk stort antal børn pr. kvinde. Det svarer fx til hvad man havde i Frankrig i årene før revolutionen og i England fra ca. 1540-1650. Det er et karakteristisk træk ved det romerske samfund at kvinderne giftede sig meget tidligt. Indskrifterne bekræfter, at halvdelen af alle kvinder var gift i 15 års alderen. For mændene var mønsteret anderledes. Halvdelen blev gift i 25 års alderen, mens mange først blev gift i 30 års alderen. En kvinde som havde overlevet til hun var 15 år kunne regne med at blive ca. 45 år før hun døde. I hele denne periode på 30 år var hun fødedygtig. De antikonceptionelle midler i romersk kejsertid var for at udtrykke det mildt ineffektive. Det forbliver derfor for mig en gåde, hvordan kvinder undgik at føde færre end 5-6 børn i denne lange periode. Mig bekendt er dette paradoks ubehandlet i forskningen. Gåden bliver ikke mindre hvis man betragter de litterære kilders udsagn. Store børneflokkede er en sjældenhed, og der spores en betydelig uvilje mod at danne familie, såvel i overklassen som i de lavere statusgrupper. Plinius den yngre bruger i et af sine breve ordene *taedium* og *labor* om de relevante følelser ved at have børn og stifte familie. Jeg vil ikke komme ind på Augustus' morallove, blot påpege at han ikke regnede med at det var lysten der ville drive

hans landsmænd til at gifte sig og få børn men kun pligt overfor fædrelandet. Allerede her ser vi altså en konflikt. De demografiske stipulationer over den romerske befolkning siger, at det var et uomgængeligt krav at hver kvinde skulle føde 5-6 børn. Halvdelen af disse børn ville dø før de fyldte 5 år. Til gengæld siger den sunde fornuft, at hun burde have født mange flere på grund af sin lange fertile periode, og de litterære kilder siger at det var i høj grad besværligt at overbevise befolkningen om ægteskabets og børneavlens velsignelser. Kun de færreste syntes at have haft lyst til at påtage sig disse forpligtelser.

Hvor den demografiske tilgang til den romerske familie ikke bekymrer sig om familiens type ud over at konstatere at begreber som *patria potestas* og udvidet klanfamilie næppe for de fleste kan have spillet nogen rolle, da familieoverhoveder ikke typisk blev gamle nok til at kunne udøve deres uindskrænkede magt over familien ret længe, er de to andre tolkningsmetoder af den romerske familie i høj grad optaget af at typebestemme den romerske familie. Det har været et helt centralt resultat her at man er kommet frem til, at familien i romersk kejsertid var en kærnefamilie bestående af far, mor og børn. Det revolutionerende i denne opfattelse er, at man således ikke mere, som det ellers tidligere var sket, antog at den romerske familie typisk var en agnatisk patriarkalsk klanfamilie. Som jeg vil komme ind på senere finder jeg dette resultat særdeles betænkeligt.

Den anden måde at bruge indskrifter på til en vurdering af den romerske familie, den jeg kaldte den litterært identificerende, kombinerer indskrifternes indholdsmæssige oplysninger med andre skriftlige kilders oplysninger, typisk litterære kilder og retskilder. Denne type forskere, som har anvendt indskrifter som støtte for andre skriftlige kilder har frem for alt næret et ønske om at kunne vurdere familiens følelsesmæssige karakter. Jeg ser et problem forbundet ved deres måde at anvende de overleverede indskrifter på. Lad mig fremhæve et par karakteristiske eksempler. Det er udbredt, at forskere ønsker at skildre det moralkodex og de følelser som var gældende for ægteskaber i Rom i hedensk kejsertid. Man mener at komme frem til på baggrund af specielt det litterære materiale at kunne slutte, at der i romersk hedensk kejsertid var en forventning om kærlighed i ægteskabet og troskab i seksuel henseende det sidste specielt fra hustruer overfor deres mænd. Dette argument understøttes så af reference til nogle indskrifter som

netop fremhæver kærlighed og hustruelig troskab. I Susan Treggiaris bog 'Roman Marriage' nævnes ca. 50 indskrifter til støtte for forventningen om dette ideal blandt andet følgende indskrift fra 3. årh. CIL 6.12853, som i oversættelse lyder sådan: *Her ligger Aufidia Severina også kaldet Florens. Hun blev 30 år. Hun elskede med kysk troskab altid sin ægteseng, hun var ædruelig, begik ikke hor, hun var en ærlig og venlig sjæl, alene sin mand hengiven og ukendt med andre mænd.* Det er naturligvis væsentligt hvordan Aufidia Severinas efterlevende ægtefælle opfattede Aufidia Severinas liv, men indskriften kan ikke bruges til at sige noget generelt om holdningen til ægteskaber, kun om denne ene kvindes lykkelige liv. I parentes kan det bemærkes, at Humbert i sin 'Remariage a Rome' benytter sig af ganske samme indskrifter og med samme sigte. Også Suzanne Dixon gør sig i sin i øvrigt glimrende bog 'The Roman Family' skyld i en tilsvarende brug af indskrifterne. Hun ønsker at gøre gældende at romerne opfattede børn som søde, yndige og elskelige, og fremhæver i den forbindelse den lille baby Torquatus in spe, som Catul i digt 61 lader række sine små arme ud efter sin far; hun omtaler ligeledes Martials sorg over det døde slavebarn Erotion samt to gravindskrifter CIL 6.18086 og CIL 14.1731 som argumenter for sin antagelse. De to gravindskrifter er rigtignok meget lange begge to og begræder begge tabet af små børn. Noget af 6.18086 lyder i oversættelse: *Han har ved at dø svigtet sin bedstemoder fordi han havde sagt at han ville være hendes alderdoms støtte. han har også svigtet sin onkel som han var så forfærdelig sød overfor og han kaldte med sin søde lille stemme på sin bedstefader så alle naboerne sagde åh, søde Titus, ... Han blev kun to år, men man skulle tro at han havde været 16 så fornuftig var han.* Vi hører både om det døde barns forældre, hans onkel, hans bedstefader og bedstemoder. Vel er begge indskrifter gribende, men de kan ikke sammen med den litterære evidens bruges til at sige noget generelt om romerske forældres forhold og holdning til deres børn, kun til at sige noget om forældrenes relation til disse specielle børn. Indskrifter af en sådan længde til så små børn er i høj grad en undtagelse. Det almindelige har været, at små børn, dersom de overhovedet blev mindet, fik opsat særdeles korte gravindskrifter over sig, ganske hyppigt ikke af deres forældre. Herom senere.

Når man betænker at der alene i CIL. 6 der jo som bekendt er det bind i Corpus Inscriptionum Latinarum som rummer de byromerske hedenske kejsertidsindskrifter er ca. 40.000 indskrifter hvoraf langt

de fleste er gravindskrifter, er det indlysende, at enkelte indskrifter, hvor gribende og tilsyneladende forståelige de end forekommer os aldrig kan fortælle noget som helst om holdningen til ægteskab og børn i hedensk kejsertid. Imidlertid finder jeg ikke umiddelbart denne brug af indskrifterne forfærdelig problematisk, blot man betænker hvad der egentlig er tale om, nemlig en følelsesmæssig identifikation mellem den nutidige læser og den antikke sørgende dedikator af et gravminde. Enhver, der har beskæftiget sig med indskrifter ved hvor nærliggende og nemt det er at lade sig gribe af den enkelte indskrift og den 2000 år gamle sorg, den er udtryk for, og derefter føle sig fristet til at bruge indskriften på linie med en litterær overleveret tekst som om det enkelte tilfælde betegnede det generelle. Der er altså for mig at se tale om en umiddelbart gennemskuelig manipulation af læseren, man kan næsten tale om indskriftens manipulation af læseren, men det er måske for subtilt, en manipulation som i øvrigt hyppigt giver en betydelig anekdotisk underholdningsværdi. Det ændrer imidlertid ikke på, at indskrifter ikke kan bruges på denne måde. Det er muligt, at vi tror at vi forstår de følelser, som har drevet forældre eller ægtefæller til at udtrykke deres sorg i en gravindskrift, men det betyder som regel at de tusindvis af gravindskrifter, eller de gravindskrifter, som så at sige ikke er der, bliver sprunget over forskningsmæssigt, fordi normerne for hvem der blev mindet og hvordan de blev mindet er meget forskellige fra kejsertidens Rom til nutidig vestlig kultur, og forskeren ikke ser sig i stand til at sætte sig ind i den problematik dette rummer. Megen familiehistorisk forskning, specielt den som præges af forskere som Beryl Rawson og Susan Treggiari, bygger for en stor del på identifikationen med det genkendelige i den antikke familiestruktur, og springer så de fremmedartede og uforståelige træk over. Forskere som Keith Bradley, Suzanne Dixon, specielt i hendes seneste bog, og Andrew Wallace-Hadrill går ikke af vejen for at fremhæve det for os uforståelige ved den romerske familie og at turde beskæftige sig med det, derfor er det særlig interessant netop hos Suzanne Dixon at kunne finde et typisk eksempel som det nævnte på en identifikationsbrug af en indskrift.

De forskere som jeg indledningsvis har benævnt de kvantitativt orienterede beskæftiger sig udelukkende med indskriftmaterialer som kilde for deres resultater, de inddrager ikke litterært materiale og har kun meget indirekte været optaget af det følelsesmæssige indhold i den kærnefamilie, de ser som resultat af deres undersøgelser. Det er forskere som Brent Shaw og Richard Saller der har

præget denne del af romersk familieforskning. På baggrund af indskriftmaterialets specielle karakter, som jeg fremhævede det for lidt siden finder jeg det meget problematisk, når man ved at tælle nævnte personer og deres respektive indbyrdes familiemæssige relationer i et større indskriftmateriale som undersøgelsesresultat kommer frem til at vi her har at gøre med små kærnefamilier af påfaldende lighed med dem der er normen i vor egen vestlige kultur. Det er i få ord hvad Saller & Shaw har gjort og har fået stor succes med at fremføre. Kritiske røster findes næsten ikke. Saller & Shaw's studier er af grundlæggende og meget væsentlig betydning, og jeg indrømmer gerne at stå i gæld til dem, selv om jeg ikke længere er enig i deres konklusioner. Det er forståeligt at de har lagt så stor vægt på at fremhæve kærnefamilien som typisk romersk når man betænker at deres hensigt primært har været at gøre op med Le Play's klanfamilieteori men denne hensigt gør ikke deres resultat mindre problematisk familiehistorisk set. Saller & Shaw mener udover at kunne bestemme den romerske typiske familie som kærnefamilie at kunne konkludere at der fra hedensk til kristen tid skete en bevægelse hen mod en større agtelse af barnet. Denne konklusion bygger på den antagelse at man ikke behøver at tage hensyn til en gruppe indskrifter som ikke giver en bestemt oplysning, men kun til de indskrifter, der giver den oplysning man leder efter. Hvis man sammenligner to grupper indskrifter opsat af to forskellige grupper personer hvor den ene gruppe personer er meget utilbøjelig til at give ret mange oplysninger, mens den anden er mere tilbøjelig til at give de oplysninger man leder efter, finder jeg det indlysende at man er nødt til at tage disse forhold med ind i sine overvejelser. Jeg vil kort her berøre nogle af de forskelle der er mellem det hedenske romerske mindemønster og det kristne mindemønster for nærmere at konkretisere den problematik jeg netop har fremført og kritiseret.

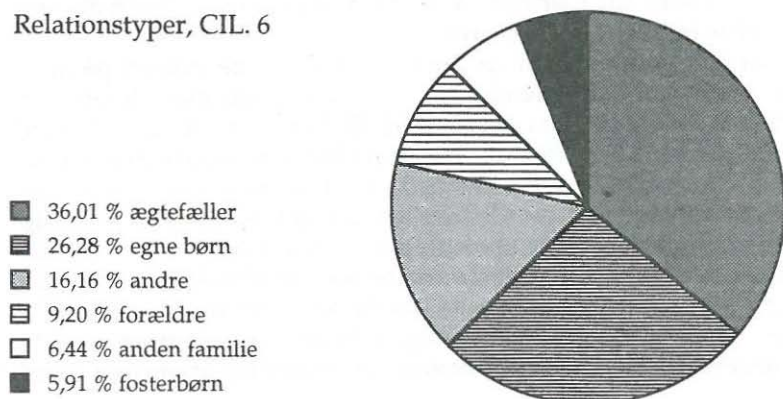
Jeg har endnu ikke nævnt at der er en påfaldende mangel på mindede småbørn i det hedenske romerske materiale, mens interessen for at mindes større børn er betydelig. Det samme gør sig gældende for de kristne indskrifter. Umiddelbart kan det forekomme besynderligt da man fra andre kilder ved, at kristne netop begravede alle deres døde. Hvis det er tilfældet har det imidlertid ikke givet sig udslag i et ønske om at opsætte gravminde til alle døde og små børn lader til fortsat blandt de kristne ikke at have været genstand for nogen nærmere interesse. Derfor kan det også undre, når Saller & Shaw fremhæver den øgede interesse for barnet som de ser som resultat af deres undersøgelser. Hvis man applicerer deres

undersøgelsesmetoder på tallene fra mine indskriftmaterialer er det klart hvordan de er kommet frem til deres resultat, men også hvorfor det er fejlagtigt. De kristne var i modsætning til deres hedenske medborgere ikke interesseret i at give mange oplysninger om sig selv. Deres indskrifter virker sammenlignet med de hedenske temmelig anonyme. Hvis man derfor ønsker at sammenligne hvilke relationer der er mest fremherskende i det kristne materiale med hvilke der er flest af i det hedenske får man et betydeligt forskelligt resultat hvis man kun sammenligner de indskrifter i de to materialer som faktisk giver oplysning om en relation fremfor også at medtage de indskrifter som ikke nævner en relation. På de fire viste lagkagediagrammer kan man se forskellen.

I det første tilfælde ser det ud som om der er en stærkt øget emfase på relationen til egne børn, mens det i det andet tilfælde fremgår at der hos de kristne er en ringere interesse for at nævne relationer i forhold til det hedenske materiale når bortses fra ønsket om at nævne egne børn. Der er en usvækket interesse hos de kristne for at nævne relationer til egne børn. Det er ikke nogen uvæsentlig forskel. Jeg nævner den for at vise nogle af de metodiske fælder man bestandig risikerer at falde i.

Af det hastige overblik jeg indtil nu har forsøgt at etablere fremgår det skitseagtigt at der indenfor forskningen i øjeblikket på den ene side er enighed om at den antikke romerske familie var en kærnefamilie, at der var en betydelig varme og kærlighed indbygget i den og at der var ambitioner om kærlighed og troskab i et ægteskab som ideelt skulle vare livet ud samt at der fra hedensk til kristen tid

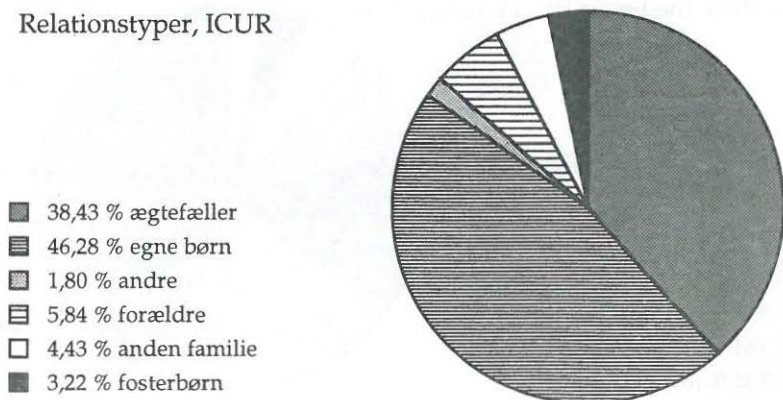
Relationstyper, CIL. 6

blev lagt en endnu større vægt på familien blandt andet afspejlet i den følelsesmæssige relation til egne sønner og døtre. På den anden side hersker der også enighed om at det var et problem at få befolkningen til at opfylde det demografiske krav om et højt fødselstal fordi ønsket om at stifte familie, gifte sig og få børn ikke var nævneværdig stort. Det er jo forvirrende og modstridende holdninger til samme fænomen. Jeg vil nu gå over til at præsentere min forsøgsvisse holdning til kejsertidens romeres holdninger til ægteskab og børn. Jeg håber at den vil være blot lidt mindre forvirrende men noget endeligt billede vil jeg bestemt ikke stille i udsigt.

Min afhandling er en gennemgang af en række indskriftmaterialer, alt i alt har jeg undersøgt 8381 indskrifter. Det er temmelig mange, og da indskriftmaterialet ikke tidligere er undersøgt ud fra den synsvinkel jeg har valgt har det ikke været tidsmæssigt muligt i noget ordentligt omfang at inddrage andre skriftlige kilder. Det råder jeg i øjeblikket bod på i mit nuværende projekt, men finder det endnu ikke forsvarligt her og nu at inddrage og fremlægge disse kilder. Alene fra Rom som jeg vil koncentrere mig om her, har jeg undersøgt 5633 hedenske indskrifter ud over 1445 kristne indskrifter. Det siger sig selv, at det vil være håbløst her i en forelæsning at jonglere med tal i den størrelsesorden og samtidig forvente at mine tilhørere kunne forstå noget som helst. Derfor vil jeg forenkle fremstillingen, dels ved kun at beskæftige mig med få emner dels ved at nævne procentuelle tal fremfor absolutte.

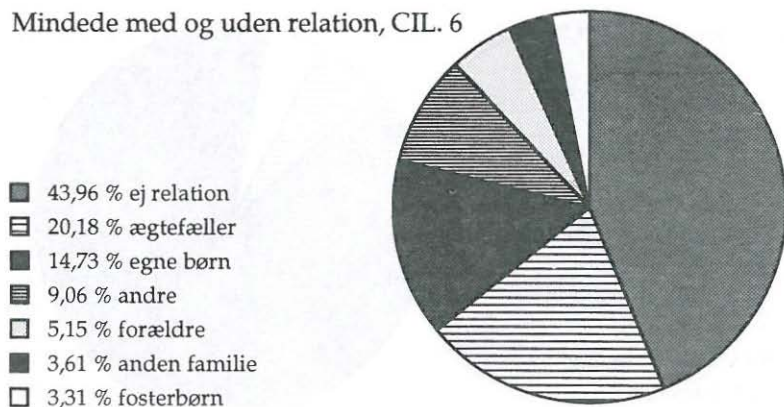
Relationstyper, ICUR

Lad mig begynde med at give udtryk for den holdning, som jeg i det følgende vil forsøge at klargøre. Jeg mener at meget tyder på, at den romerske familieenhed har været lille og ustabil forstået på den måde at ægteskaber eller ægteskabslignende relationer hyppigt ikke har været langvarige. Ligeledes ser jeg en manglende stabilitet i familieenheden fordi børn tilsyneladende hurtigt har mistet kontakten med deres forældre lige så snart de er blevet store nok til at klare sig selv. Jeg ved ikke hvorfor dette skulle være tilfældet, man kan forestille sig at boligforhold, arbejde, død og skilsmisse har været blandt de hyppige, naturlige årsager. Denne manglende stabilitet viser sig eksempelvis i et meget lavt antal barn-til-forældre dedikationer, et påfaldende højt antal mødre der optræder som enededikatorer af gravminde til deres børn; og endelig kan man muligvis spore den manglende familie i et relativt højt antal mænd som tilsyneladende i indskrifterne optræder anonymt og relationsløst. Til gengæld synes jeg alligevel i den hedenske befolkning at kunne spore en familiedannende ambition, men det er altså muligt at denne ambition ikke hyppigt er blevet realiseret. Denne ambition giver sig for eksempel udtryk i de epite-ter man anvender om egne sønner og døtre fremfor fosterbørn. Forventningerne til egne børn er langt mere forpligtende end til fosterbørn.

Som jeg nævnte før kan man slet ikke undgå at komme til at beskæftige sig med familierelationer, når man beskæftiger sig med byromerske kejsertidsindskrifter. Som det fremgår af lagkagedia-grammet 'Relationstyper, CIL. 6' er lidt mere end en trediedel

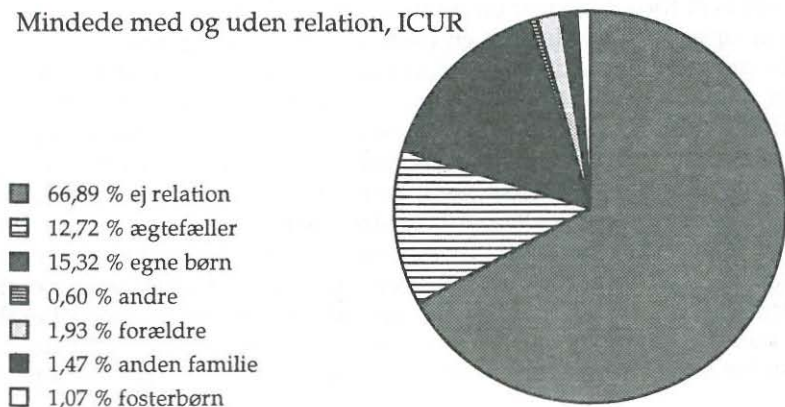
Mindede med og uden relation, CIL. 6

mindet som ægtefæller, mens lidt over en fjerdedel af de mindede er sønner eller døtre af den der har opstillet gravmælet. Vi taler her kun om fordelingen af kendte relationer. Indskrifter med ukendte relationer er ikke medtaget. Det sker udelukkende for overblikkets skyld. Kun lidt under 10 % er forældre til dedikatorerne af gravmælet. Det er meget interessant og det vil jeg komme ind på om lidt. Læg mærke til gruppen 'anden familie' som interessant nok rummer søskende og bedsteforældre, det ringe antal familiemedlemmer udenfor den nærmeste kreds har i høj grad været medvirkende til at den romerske familieenhed blev tolket som en kærnefamilie. Læg endvidere mærke til gruppen af fosterbørn, det er den gruppe af børn som bl.a. kan karakteriseres ved at de er mindet af opfostrere snarere end af forældre. Jeg vil komme med en nærmere definition på relationen om lidt. Vi får brug for gruppen af fosterbørn når vi skal prøve at spore det jeg kalder den familiedannende ambition hos romerne.

Som man måske kunne se af den tilfældige side fra CIL. 6 er hovedparten af indskrifterne opstillet til en enkelt mindet. I alt er 80 % af alle indskrifter opstillet til kun een enkelt mindet. Der nævnes heller ikke mange dedikatorer (dette er den tekniske betegnelse for de personer som opstiller et gravminde). I 52 % af indskrifterne i CIL. 6 ses der kun een dedikator, mens der i 13 % ses flere end een og i 34 % slet ikke ses nogen dedikator eksplicit nævnt. Uanset om disse tal siger mine tilhørere noget giver de faktisk indtryk af et simpelt mindemønster. 94 % af alle de personer som er mindet i CIL. 6 kan nemlig indpasses i et enkelt mønster som alligevel ser så

Mindede med og uden relation, ICUR

tilpas uoverskueligt ud at jeg vil forskåne mine tilhørere for at se det. Det eneste der skal interessere os ved dette mønster er at man kan bemærke et meget påfaldende stort antal mænd i forhold til kvinder som bliver mindet uden at nogen dedikator er nævnt. Det vil faktisk om et øjeblik vise sig at have betydning for vurderingen af den romerske families stabilitet eller rettere mangel på samme. I det samlede materiale er der 140 mænd mindet for hver 100 kvinder, det er epigrafisk set helt normalt, selv om det naturligvis ikke har noget som helst med den naturlige kønsfordeling i befolkningen at gøre, men her i denne gruppe, hvor der ikke optræder nogen dedikator, er der faktisk 188 mænd mindet for hver 100 kvinder. Dette er ganske bemærkelsesværdigt.

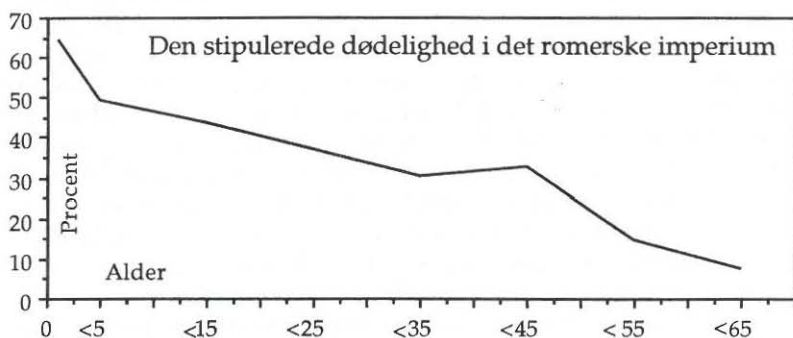
Når det typiske byromerske mindemønster er så simpelt indrettet at der kun sjældent nævnes mange personer i hver enkelt indskrift er det indlysende, at der også kun nævnes få relationer i de enkelte indskrifter. I 72 % af alle indskrifter nævnes der kun een enkelt interpersonal relation, altså der omtales fx kun een ægtefællerelation, een søn/datter relation, een enkelt relation til et fosterbarn og ikke andet. Hvis de demografiske stipulationer over den romerske befolkning som jeg nævnte før blot tilnærmelsesvis er korrekte vil det altså sige at vi aldrig får et billede af romersk familiestruktur gennem indskrifterne. Kun i lidt over 10 % af de indskrifter som er dediceret af en ægtefælle optræder et eller flere børn som meddedikatorer af gravindskriften. Det samme forhold gør sig gældende for indskrifter til sønner og døtre, her optræder kun i meget få tilfælde søskende som meddedikatorer og det er langt det almindeligste at forældre optræder alene som dedikatorer, altså kun een forælder som det vist lidt uskønt hedder på nudansk; der er lidt flere mødre der optræder som enededikatorer til et mindet barn, men ellers er fordelingen at en trediedel af indskrifterne til mindede børn er opsat af forældrepar, en trediedel af fædre og altså en lidt større trediedel af mødre. Hvordan skal det nu tolkes. Der er tale om et påfaldende stort antal mødre som alene dedicerer gravindskrifter til deres døde børn. Normalt er der i det byromerske gravstensmateriale 152 mænd der dedicerer en gravsten for hver gang 100 kvinder optræder som dedikatorer, men til mindede sønner og døtre er det altså anderledes. Her er der stort set lige mange af hver. Det har været foreslået af nogle af de forskere, som ønsker at identificere romernes familiestruktur med vores at disse mødre skulle være enlige. Det har jeg ikke fantasi til at forestille mig, men jeg har på den anden side ikke noget forslag til hvorfor de optræder som eneste dedikatorer i disse sammenhænge. Det er

vist, at kvinder med højere økonomisk og social status end deres mænd nævnes først i indskrifter, men det er jo heller ikke det der er tale om her. Der kan ikke herske tvivl om at disse kvinder må have været økonomisk selvstændige, men det er langt mere interessant at overveje hvorfor de er det end blot at konstatere at det er de altså. Jeg foreslår, at det meget høje antal mødre som optræder som enededikatorer af gravminder til deres børn kan være et indicium på for det første at de oprindelige familieenheder som de har været medlemmer af har været brudt på grund af dødsfald eller skilsmisse og for det andet at kvinder ikke så hurtigt er indgået i nye ægteskabsforbindelser, som man ellers ville forestille sig. Jeg omtaler ikke antallet af enededicerende fædre med nogen undren idet det må have forekommet helt naturligt i et samfund som det romerske at fædre på hele husstandens vegne har optrådt som dedikatorer, mens det næppe har forekommet lige så naturligt at mødre skulle optræde i samme rolle, selv om jeg må indrømme at jeg på det seneste er kommet til at tænke på at denne mulighed *kunne* være til stede, men jeg tror det som sagt ikke.

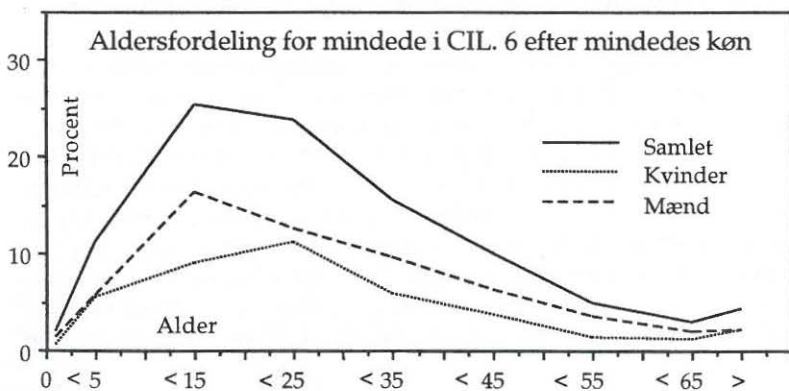
I det lagkagediagram jeg viste over fordelingen af relationstyper for de mindede i CIL. 6 kunne man se at kun knap 10 % af dedikationerne var fra børn til deres forældre. Man burde i sagens natur have forventet et meget højere antal. Også dette kan tyde på at den romerske familiestruktur har været mindre stabil. Det vil jeg prøve at komme nærmere ind på nu.

I første omgang vil det være relevant at betragte den aldersfordeling som det epigrafiske materiale udviser. Jeg har allerede kort berørt den i forbindelse med min omtale af det kristne materiale.

Som det fremgår er der ingen overensstemmelse mellem den epigrafiske fordeling og den naturlige fordeling. For det første er der ingen små børn i den epigrafiske fordeling. Det er jo i sig selv meget interessant at vi her har at gøre med en kultur hvor det har været acceptabelt ikke at sætte gravminde over døde småbørn. Talrige eksempler fra litteraturen bekræfter, at små børn hyppigt ikke følelsesmæssigt spillede nogen nævneværdig rolle. Jeg har imidlertid af tidnød ikke mulighed for at komme ind på dette fænomen, som jo i den højeste grad adskiller sig fra hvad vi anser for at være rigtigt og normalt. Til gengæld vil jeg koncentrere mig

om den overrepræsentation af unge der ses. Det har fået mange til at antage at aldersangivelser netop blev anført for at udtrykke de efterlevendes sorg ved immature dødsfald, men i betragtning af hvor mange der må være døde i en alder der for os forekommer immatur synes denne forklaring mig ikke særlig plausibel. Med romerske gravindskrifter forholder det sig sådan at man som tommelfingerregel kan antage at jo flere oplysninger der gives i en indskrift, jo nærmere har den relation som skildres været. Det gælder også aldersangivelser. Hvis vi koncentrerer os om den kønsopdelte aldersfordeling, kan man straks se at der er visse store forskelle. Jeg vil her indskrænke mig til at se på de forskelle der ses for aldersgruppen 15-24 år. I denne aldersgruppe er der i absolutte tal mindst næsten lige så mange kvinder som mænd. Når man betænker, at der jo normalt er mindst 140 mænd for hver 100 kvin-

der, betyder det at der faktisk her ses en betydelig procentuel overrepræsentation af kvinder. Man plejer at sige at det høje antal mindede kvinder i denne aldersgruppe skyldes, at kvinder i Rom giftede sig tidligt og derfor i denne aldersgruppe blev mindet som både hustruer og døtre. Det skulle give dem bedre chancer for at blive mindet end mænd i den tilsvarende aldersgruppe. Der er bare noget ved argumentet som ikke passer. Når mænd traditionelt giftede sig 10 år senere end kvinder burde de vel i denne periode have opretholdt deres status som sønner og være blevet mindet som sådan. Demografisk set må mange mænd have haft mindst en moder til at sætte gravminde over sig, hvis de havde opretholdt deres status som sønner eller med andre ord havde opretholdt forbindelse til deres nærmeste familie. For mig at se tyder mændenes manglende status som sønner i retning af den manglende kærnefamilie og i retning af at de ikke har opretholdt forbindelsen til deres forældre efter den første barndom. Det har kvinderne sandsynligvis heller ikke. Der ses ikke blandt de få barn-til-forældre-dedikationer flere døtre som dedikatorer af gravminder til forældre. Men derimod betød kvinders tidlige giftealder, at de havde betydeligt bedre chancer en mænd for at opretholde en forbindelse til en primærrelation livet igennem, først til forældre siden til ægtefælle mens mændene i flere år kunne finde at de var relationsløse efter at have tabt forbindelsen til deres forældre og før de indgik i en ægteskabelig relation. Denne tolkning ville også svare smukt til, at det høje antal mænd som vi fandt var mindet relationsløst i forhold til kvinder, kan have tilhørt denne gruppe af 'familieløse'.

Som man kan høre har jeg i min gennemgang prøvet at komme udenom det epigrafiske materiales indbyggede vanskeligheder ved at forsøge at anvende de oplysninger som ses i materialet selv på trods af dets overleveringsmæssige karakter. Jeg kan ikke forklare hvorfor den romerske familieenhed forekommer mig at have været en ustabil størrelse, men kun at materialet synes at vise at den var det.

Jeg vil nu gå over til at tale om de ambitioner jeg alligevel synes at se i materialet om at romerne forsøgte at etablere en familie, ja måske man ligefrem kan tale om en slægt, eller om det at være del af en slægt og en sammenhæng i tid gennem generationer. Det er en tanke som ikke er os fremmed for de højere lag af den romerske nobilitet som vi jo er vant til at beskæftige os med i litteraturen,

men som nok kan synes fremmed for de mere skal vi kalde det jævne lag af frigivne og slaver, vi møder i indskriftmaterialet.

Hvis man stadig kan erindre sig det indledende lagkagediagram var der her en gruppe på lidt under 6 % som var mindet som fosterbørn. Det vil sige børn som ikke var biologiske børn af dedikator eller formelt adopteret. Relationen mellem en opfostrer og et fosterbarn kunne være indgået af mange grunde, det centrale i denne forbindelse er at den retligt og familiemæssigt var uformel. Man stillede ikke andre krav til hinanden i relationen end de følelsesmæssige, hvis man da overhovedet kan kalde det for krav, og relationen kunne formentlig opløses uden nogen form for formalia. Beryl Rawson skriver i sin bog 'The Roman Family' at disse fosterbørn primært var drenge i 10 års alderen. Det er naturligvis ikke rigtigt. Hun skriver sådan fordi hun glemmer at tage det samlede materiale i betragtning. Epigrafisk set ligner gruppen af fosterbørn påfaldende gruppen af sønner og døtre, der er den samme overrepræsentation af drenge og der er den samme overvægt af børn i 5-15 års alderen. Men der er et træk som er forskelligt for de to grupper. Dedikatorerne anvender ganske forskellige epiteter om et barn alt efter om det er mindet som fosterbarn eller som eget biologiske barn. Jeg ønsker specielt at fremhæve dette træk fordi jeg anser det for at være af den største betydning også at inddrage epiteternes brug i sin tolkning af indskriftmaterialet. De epiteter man hyppigst anvendte om romerske børn var *dulcissimus*, *carissimus* og *piissimus* og det synonyme *pietissimus*. Herudover findes en række andre mindre anvendte epiteter, men disse tre tælles i hundredvis hver. Uanset hvilken betydning man lægger i de tre ord altså hvordan man tolker deres betydningsindhold kan der næppe herske tvivl om at *dulcissimus* og *carissimus* giver udtryk for den voksnes kærlige følelser og for barnets elskværdighed. Et barn som betegnes således har man tænkt på som sødt og kært. Noget andet med *pietissimus* og *piissimus*. Det er vanskelige ord. Det er i høj grad sandsynligt at man ligeledes tænker på et barn som sødt og kært hvis man kalder det *piissimus*, men der ligger ligeledes en forventning om at et sådant barn gør sin pligt overfor en. Hvis man gennemgår alle eksempler på brugen af ordet i den klassiske latinske litteratur er dette sidste tydeligt en væsentlig del af betydningsmængden for ordet *pius/pietissimus*. Det kan forekomme banalt, men må dog alligevel fremhæves. *Dulcissimus* og *carissimus* udgør tilsammen 42 % af de epiteter der anvendes om børn i CIL. 6 mens *piissimus/pietissimus* udgør 19 %. Hvis nu der havde

været overensstemmelse mellem forventningerne til egne børn og til fosterbørn skulle man have forventet at finde den samme procentuelle fordeling af disse epiteter i de to grupper. Det gør man bare slet ikke. Anvendelsen af *carissimus* og *dulcissimus* er stort set overensstemmende for de to grupper men hos sønner og døtre er 23 % af alle de epiteter der anvendes en form af *piissimus/pientissimus* mens dette epitete kun anvendes i 6 % af tilfældene hos mindede fosterbørn. Dette kan ikke være et tilfælde. For mig at se peger det klart i retning af at man også i de sociale lag som præger indskrifterne i CIL. 6 har knyttet forventninger og forpligtelser til egne børn, forventninger som jeg snarest mener skal tolkes som et ønske om at danne en familie og forpligte hinanden på at være familie uanset hvor vanskeligt dette ønske må have været at materialisere. Hvad vi skal kalde en sådan familietype, vil jeg slet ikke komme ind på, og heller ikke hvordan den i praksis kan have set ud og fungeret.

Som jeg har antydnet må det have været mere end vanskeligt at etablere og holde sammen på familie, ægteskab og børn i kejsertidens Rom. For mange socialgruppers vedkommende må det bortset fra de demografiske vanskeligheder der var forbundet dermed have været socialt næsten umuligt. Jeg ser derfor i romernes brug af *pietas*-epiteterne om egne sønner og døtre et eksempel på mere end et sentimentalt ønske om trods vanskelighederne at kunne komme til at indgå i den naturlige sammenhæng en slægt er og derved forsøgsvis undgå det kaos som altid truer lige om hjørnet.

Hilsen fra England

Redaktionen har modtaget følgende fra Erik Christiansen, der for tiden opholder sig i Cambridge, med en hilsen til alle. Teksten er en leder fra The Guardian den 17. februar i år, den drejer sig om den britiske debat om Maastricht-traktaten, og som EC siger: 'i al fald Agoras læsere må formodes at sætte en ære i enten at finde fejl eller mangler i argumentationen.'

A load of old Pollux

Prescient as Laocoön before Troy, the Times in a magisterial leader this week warned the Prime Minister against trying to override Parliament to get the Maastricht Treaty through. "Mr Major", it said, "must know that he cannot bypass Parliament without heaping the Pelion of constitutional crisis upon the Ossa of defeat over the bill". We concur. Indeed, we go further. Stretched as he is on a bed of Procrustes, pulled hither by the Harpies of Euro-scepticism and thither by the Eumenides of Euro-fervour, he may no longer, we very much fear, command the flexibility to steer, like Palinurus, safely between the Scylla of European obloquy and the Charybdis of parliamentary humiliation.

How has it come about that, less than a year after his electoral triumph, he now finds himself doomed to this labour of Sisyphus under the looming shadow of such a Damoclean sword? The Times draws no conclusions. Some blame his appointment as Attorney General of a latter-day Cerberus, a creature possessed of three head, each of them proffering a totally different opinion. But others fear the meddling of Foreign Office. Could it be that Douglas Hurd, an erstwhile Mentor to Major's Odysseus, has swathed him, as it were, in this shirt of Nessus? Once the Castor and Pollux of this administration, if not its Damon and Pythias - even, in John Major's terms, its Shellito and McCreddie - they may have been metamorphosed into its Daedalus and Icarus, the inventions of one tempting the other to fly too close to the sun; with all that implies for bodies later washed up on the shore of the Icarian sea.

Can Major yet slay the Cyclops of backbench turbulence, and lead his dissident argonauts on to the Golden Fleece? The Times believes he can. The Maastricht Treaty, with its annexes and protocols - those Sibylline Books *de nos jours* - looks increasingly, it avers, "like Zeno's arrow, logically incapable of reaching its target". Let him cut the Gordian knot with the same sharp-eyed resolution with which Hercules despatched the Stymphalian birds. Nemean Lion (Conservative, Old Bexley and Sidcup) would lie down, it seems to

believe, with Erymanthean Bore (Conservative, Stafford). Nectar would flow like Coke. Muttering backbench Myrmidons would once more march loyally with Achilles. And the battered classical dictionary could return at long last to its honoured place on the study shelf.

Antikfagene i Norden - Tradition og Fremtid

Under denne titel afholdes et fællesnordisk seminar i Århus i dagene 29. 8 - 1. 9. 1993. Programmet bliver nogenlunde som følger:

29. 8. kl. 15 - 17 Ankomst
 kl. 17.30 Velkomst ved rektor H. Lehmann
 kl. 18 Middag
 kl. 20 Prof. J. E. Skydsgaard: *Antikfagene i Norden. Har vi fortjent vor situation?*
30. 8. kl. 9 - 12 Paneloplæg og diskussion (arkæologi) (P. Hellström, R. Brandt, L. Hannestad)
 kl. 14 - 17 Paneloplæg og diskussion (klass. filologi) (J. Blomquist, H. Montgomery, H. Solin, S. H. Svarvarsson, G. Torresin)
31. 8. 9 - 12 Paneloplæg og diskussion (teologi og religionsvidenskab) (J. Bergman, G. Hellemo, G. af Hällström, H. Lehmann, N. Martola, L. Rydbeck, H. Räisänen)
 13 - 16 Paneloplæg og diskussion (historie) (C. Bruun, Ch. J. Meyer, M. Wistrand, P. Ørsted)
 16 - 19 Fri disposition (evt. udflugt)
 20 Festmiddag
1. 9. *Fremtidige projekter og samarbejdsmuligheder.*
 Der forventes korte, diskuterbare indlæg af følgende:
 10 - 13 K. Höghammar, *Kulturel kontinuitet och förändring under Antiken.*
 P. Castrén, *Ideological Change and Social Reality in Late Antiquity.*
 N. Hannestad, *En verden i forandring. Den senantikke overgangsfase.*
 J. Fejfer, *Hagios Kononas, et landskabsprojekt på Cypern.*
 B. Poulsen og S. Isager, *Halikarnassos-projektet.*

- 14 - 15.30 E. Ostenfeld, *Nyplatonismens forudsætninger*.
H. Sigismund Nielsen, *Roman Household-projektet*.
Ø. Andersen, *Institutterne i Athen og Rom*.
H. Solin, *Et Nordisk Selskab for Antikforskning?*
- 15.30 Forslag - refleksioner - konklusion (?)
- 16.30 Konferencen slutter.

Det religiøse, det hellige og det guddommelige I

Forholdet mellem de orientalske religioner og den græsk-romerske religion

Themata 5 Foredragene fra fællesugen 1993

Themata 5 & 6

Agora har nu udsendt det første af to numre af Themata, der indeholder de foredrag, der blev holdt under fællesugen 1993.

Fællesugens tema var

Det religiøse, det hellige og det guddommelige

med undertitlen: 'Forholdet mellem de orientalske religioner og den græsk-romerske religion', og det er også titlen på de to hæfter af Themata.

Hæfterne er på hver 60 sider og har følgende indhold:

Jens Peter Schjødt: Det 'hellige' i religionsvidenskaben

Pernille Carstens: Det 'græske' og det 'nærorientalske'

Ittai Gradel: Religion og romersk religion

Ole Thomsen: Grækerne ler ad deres guder

Lars Albinus: Græsk shamanisme?

Erik Ostfeldt: Platons myter

Peter Steensgaard Paludan: Renhedsforestillinger i den antikke jødedom

Giuseppe Torresin: Forholdet mellem klassisk filologi og religionsvidenskab - historisk og kritisk set

Kan man ikke selv hente hæfterne, kan man få dem tilsendt ved at sende enten en svarkuvert (22 cm. x 15 cm. (C5)), frankeret med 8,75 kr., eller kr. 12 i frimærker til:

Agora-redaktionen
Institut for Oldtids- og Middelalderforskning,
Aarhus Universitet, bygn. 323,
8000 Århus C.

Indhold:

Redaktionelt forord	1
Regler for Agoras drift	4
Næste semesters undervisning på O&M	6
Hanne Sigismund Nielsen, Holdningen til ægteskab og børn i romersk kejsertid	7
Erik Christiansen, hilsen fra England	26
Program for nordisk antikseminar	28

Under rubrikken Meddelelser fra Institut fra Oldtids- og Middelalderforskning og Institut for Klassisk Arkæologi bringes informationer om institutternes aktiviteter og undervisning. Kun når de er underskrevet med navn ledsaget af funktion i de pågældende organer, har disse meddelelser officiel karakter.

Alle øvrige indlæg dækker udelukkende underskriverens/underskrivernes personlige mening.

ISSN 0106 - 2913

AGORA. Institut for klassisk arkæologi og Institut for Oldtids- og Middelalderforskning, Aarhus Universitet. Red.: Institut for Oldtids- og Middelalderforskning, bygn. 323, 8000 Århus C. Tlf. 86 13 67 11, lok. 365.

Redaktion: Søren Sørensen, Giuseppe Torresin, Ittai Gradel og Simon Laursen.